

חינוך או הפעלה?

ההבחנה היסודית שבלעדיה כל מאמץ חינוכי הולך לאיבוד

מאת: הרב יחיאל יעקובזון

תוכן העניינים

פרק א — שבעים אחוז נפש, שלושים אחוז חינוך

חלוקת הבעיות · המכנה המשותף: חוסר הבחנה

פרק ב — מהי "הפעלה"

כל מה שנועד לתוצאה כאן ועכשיו · שלוש המחלקות: עונש, פרס, משמעת

פרק ג — מהו "חינוך" באמת

"חינוך" בלשון הקודש פירושו התחלה · סיפור: התינוק שטיפס על שולחנו של הגאון מבריסק · המחיר של הבלבול

פרק ד — כשההפרעה היא שלנו, לא של הילד

האווהל הבדואי האידיאלי · סיפור: העציצים והוונדליזם שלא היה

פרק ה — מבחן המעשה: עזרה בבית

למה בעצם הילדה צריכה לעזור · החשבון שאף אחת לא עושה

שבעים אחוז נפש, שלושים אחוז חינוך

בפרק זה: חלוקת הבעיות שאנו נתקלים בהן להיום לשני סוגים שונים לגמרי, ולמה דווקא ה"שלושים האחוזים" הנותרים — הבעיה החינוכית הטהורה — מתחילים כולם מאותה נקודה אחת, פשוטה עד כדי כך שקל לפספס אותה.

חלוקת הבעיות

כשמדברים על הבעיות שאנחנו נתקלים בהן היום בגידול ילדים, כדאי לחלק אותן מראש לשתי מחלקות ברורות. כשבעים אחוז מהבעיות — בין אם מתייחסים אליהן כבעיות חינוכיות ובין אם כבעיות נפשיות — שייכות בעצם לתחום אחד: קשרים רגשיים, גילוי חיבה, מערכת רגשית בריאה. יש לנו כיום בעיות נפשיות במימדים גדלים והולכים, מדאיגים, שרבים מעדיפים להסתיר אותן, אך הן קיימות בכל מקום. זה הנושא שכבר נדון בהרחבה בשיעורים קודמים.

הפעם המעבר הוא ל"שלושים האחוזים" הנותרים. אלה, ורק אלה, הם בעיה **חינוכית** במובן המדויק של המילה — לא נפשית, לא רגשית, אלא חינוכית טהורה. וכשמחפשים מכנה משותף לכל אותם שלושים אחוזים, לכל אותם מקרים קריטיים ובווערים שאין זמן לפרט את כולם, מגיעים להגדרה אחת, פשוטה למראה, כמעט סתומה: **חוסר ההבחנה בין חינוך להפעלה**.

המכנה המשותף: חוסר הבחנה

המכנה המשותף לרוב הבעיות החינוכיות הבווערות של הדור הוא אחד: חוסר הבחנה בין חינוך להפעלה. חוסר הבחנה זה מתבטא בשטח כהתנהגות, אבל השורש שלו הוא בלבול מושגים.

יש כאן בעיה עמוקה במושג "חינוך" עצמו. הדיבור נעשה מתוך עולם התורה, בשפה שלנו — אבל אנחנו חיים גם בתוך עברית מודרנית, שמשתמשת באותן מילים בדיוק תוך שהיא משנה את המשמעות הפנימית שלהן לבלי היכר. וכך, גם כשקוראים משפט במקורות התורניים, מתקבלת כוונה שונה לגמרי ממה שהמקור התכוון אליו, פשוט כי משמעות המילים השתנתה. היום, כל מה שעושים עם ילדים — התעמלות, חוגים, בייביסיטר, השרייה אינסטרומנטלית — נקרא "חינוך". ולמעשה, במובן התורני האמיתי, כמעט ולא עוסקים בחינוך בכלל. שני הפרקים הבאים באים לתקן את הבלבול הזה: מהי בכלל "הפעלה", ומהו "חינוך" במובנו המדויק.

בפרק זה: ההגדרה המדויקת של "הפעלה" — כל מה שנועד לגרום לילד לפעול כך או אחרת **כאן ועכשיו** — ושלוש הקטגוריות שדרכן היא פועלת בכל בית: עונש, פרס, ומשמעת.

כל מה שנועד לתוצאה כאן ועכשיו

כדי להסביר מהו חינוך, יש להתחיל דווקא ממה שהוא **אינו**: הפעלה. מה שאנחנו קוראים בטעות "חינוך" הוא כמעט תמיד, בפועל, הפעלה. ההגדרה: כל מה שאנחנו עושים — בלי יוצא מן הכלל — כדי שהילד יתנהג בדרך מסוימת, או יימנע מלעשות דברים מסוימים, כדי שעכשיו הוא יעשה כך ולא אחרת, זו לא פעולת חינוך. זו פעולת הפעלה. הפעלה פירושה: אני מפעיל את הילד. אני גורם לו להתנהג כך. אני אומר לו לברך — הוא מברך. אני אומר לו להוריד את היד — הוא מוריד. אני אומר לו לא לזרוק חפצים על השכנים — הוא לא זורק. אני מפעיל אותו: נותן הוראה, והוא מבצע. וזה, למרות שכך רגילים לחשוב, אינו חינוך.

שלוש המחלקות: עונש, פרס, משמעת

הטכניקות שבאמצעותן מפעילים ילדים הן מגוון עצום, ואי אפשר אפילו להתחיל לפרט את כולן. אבל כולן מתחלקות לשלוש מחלקות ראשיות:

הקצה האחד: העונש

הילד מפחד מהעונש, ולכן עושה או לא עושה. עונש אינו רק "לשבת בחדר" — כל אי-נעימות שגורמים לילד כדי לסחוט ממנו התנהגות מסוימת, כל אי-נעימות שבאמצעותה מאלצים אותו להתנהגות מסוימת, נכללת בהגדרה. אפילו פרצוף כועס, אפילו פנים מדוכדכות שילד לומד "לקרוא" ולהיכנע להן, הן עונש במובן הזה.

הקצה השני: הפרס

לילד ניתן פרס — ולפעמים ממש "משכורת" או שוחד — כדי שיתנהג יפה. כל פרס חומרי: ממתק, רשות לשחק, כל דבר מוחשי שהילד מקבל תמורת התנהגות, שייך למחלקה הזו.

והמרכז, בין שני הקצוות, הוא **המשמעת** — ובבתיים בריאים, זו בדרך כלל צורת ההפעלה העיקרית. אמא אמרה, אז עושים מה שאמא אמרה. אמא לא מרשה, אז לא עושים מה שאמא לא מרשה. גם זו, בצורתה הבריאה, הפעלה. כל שלוש המחלקות — עונש, פרס, משמעת — חולקות מכנה משותף אחד: הן פועלות על מה שקורה **היום, עכשיו**. הן אינן שואלות מה יקרה בעוד עשר שנים, כשהילד כבר לא יהיה תחת השגחה. וזו בדיוק הנקודה שמפרידה אותן מחינוך אמיתי.

בפרק זה: מה מלמד אותנו רש"י על המילה "חינוך" עצמה; ולמה חז"ל בחרו דווקא במילה משונה כל כך — "התחלה" — כדי לתאר את מה שאנחנו עושים היום עם הילד; וסיפור מפורסם על הגאון מבריסק ותינוק שטיפס על שולחנו, שממחיש את כל ההבדל.

"חינוך" בלשון הקודש פירושו התחלה

חינוך, אם כן, הוא כל הפעולות שאדם עושה מתוך מבט לטווח הרחוק, ולא לטווח המיידי. לא מה קורה היום, אלא מה יקרה בעוד עשר שנים. מה קורה בעולמו הפנימי של הילד, כשהורה כבר לא רואה? זו בדיוק הנקודה. ובלשון הקודש, המילה "חינוך" עצמה מגלה את הסוד: היא פירושה **התחלה**. כך מסביר רש"י על הפסוק "וַיֵּרֶק אֶת חֲנִיכָיו" (בראשית יד, יד): תחילת כניסת האדם, או הכלי, לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה — זה חינוך. זהו ביטוי מאוד משונה. לא נמצא לו אח ורע בשפות העולם: ביוונית ובלטינית, בזמן חז"ל, קראו לתחום הזה "פדגוגיה" — פדגוג הוא "מוביל ילד", "מדריך ילד" — ביטוי הרבה יותר הגיוני. אז מדוע דווקא "התחלה"?

חֲנוּךְ לְנֶעֶר עַל פִּי דַרְכּוֹ, גַּם כִּי יִזְקִין לֹא יִסּוֹר מִמֶּנָּה.

משלי כב, ו

הפשט של הפסוק, לפי מרבית הראשונים, אינו "לפי הנטייה הטבעית של הילד" כפי שרגילים לפרש היום, אלא: "בתחילת דרכו". **חנוך לנער על פי דרכו** — בתחילת דרכו. ובאותו פסוק ממש מפורש גם למה נקרא כך: "גם כי יזקין לא יסור ממנה" — כי החינוך הוא רק **התחלה** של תהליך שממשיך אחר כך, לבדו, גם כשהמחנך כבר לא נוכח.

הסיבה שחז"ל בחרו במונח המוזר הזה, ולא במונח ההגיוני יותר של "הדרכה", היא כדי לשלול מראש טעות מסוכנת: העובדה שעכשיו גרמתי לילד לברך, אינה אומרת דבר וחצי דבר על חובתי כמחנכת. העובדה שהוא מברך עכשיו, כשאני רואה, אינה מבטיחה שכשלא אראה, כשיצא מתחת רשותי, הוא ימשיך לברך. האינטרס האמיתי אינו במה שקורה כאן ועכשיו, אלא במה שיקרה שם, מחר. וזה בדיוק ההבדל בין הפעלה לחינוך: הפעלה מסתפקת בתוצאה של הרגע; חינוך שואל אך ורק שאלה אחת — האם זו התחלה של תהליך שיימשך גם בלעדיי?

סיפור: התינוק שטיפס על שולחנו של הגאון מבריסק

למה גדול הדור לא הרים אצבע נגד תינוק שטיפס שוב ושוב על השולחן

בביתו של הגאון מבריסק התקיימה פעם ישיבה של תלמידי חכמים בעניין חשוב שעמד על הפרק. בחדר, ליד השולחן שסביבו ישבו כמה מגדולי הדור ההוא, שהה גם תינוק בן כשנתיים — שהושאר שם, כנראה, בזמן שאמו הייתה עסוקה במקום אחר. התינוק החל לזחול על הרצפה, טיפס על כיסא פנוי, מהכיסא עלה אל השולחן, והחל לזחול לאורכו, בין כל הזקנים היושבים שם, עד שהגיע לראש השולחן — למקומו של הגאון מבריסק עצמו.

הגאון חיך, נטל את התינוק בידיו בעדינות, והניחו בשלווה בחזרה על הרצפה — מבלי להפסיק לרגע את השיחה הלמדנית. התינוק, שנהנה מן ה"מעלית האוטומטית" הזו, עשה סיבוב נוסף: שוב טיפס על הכיסא, שוב עלה על השולחן, שוב הגיע אל הרב — והרב, ממשיך לדבר בלי לאבד קצב, שוב הורידו בעדינות אל הרצפה. כך קרה שוב, ושוב, בפעם השלישית והרביעית.

בסוף פקעה סבלנותו של אחד הנוכחים. "סליחה, כבוד הרב, שאני שואל", אמר, "אבל האם לא צריך לחנך אותו? ילד צריך לדעת שלא זוחלים על שולחנות." הגאון מבריסק הפנה אליו מבט שקט ושאל בתמורה: "ראית פעם בחור בן עשרים, או בן שלושים, זוחל על שולחנות?" "לא", השיב האיש, מופתע מהשאלה. "אם כן", אמר הגאון מבריסק, "אין כאן שום בעיה חינוכית. יש לך בעיה של סבלנות — אז תטפל בבעיה שלך. אבל מה זה קשור לילד?"

הפירוש: אין שום אינטרס חינוכי, מבחינת הטווח הרחוק, למנוע מן הילד לזחול על השולחן. מכיוון שהחינוך שואל תמיד רק שאלה אחת — מה יקרה בעתיד — אין שום חשש שאם היום יזחל על השולחן, בגיל שלושים ימצא עצמו זוחל שם שוב. כל התנהגות ילדותית שאין סיבה סבירה לחשוש שהיא תיקבע במידותיו של הילד לעתיד, אין שום אינטרס חינוכי אמיתי למנוע אותה — גם אם היא מעצבנת אותנו כרגע.

המחיר של הבלבול

ולא רק שהבלבול הזה חסר תועלת — הוא עלול להיות מסוכן ממש. כשלא מבינים את ההבדל בין חינוך להפעלה, עלול להיווצר מצב אכזרי: הורים, בידיים שלהם ממש, מרחיקים את הילדים מתורה ומצוות — לא מתוך כוונה, אלא מתוך היותם ממוקדים כל הזמן ב"כאן ועכשיו" ולא בעתיד. שלושים האחוזים הללו של

בעיות חינוכיות, שנראים כה טריוויאליים, הם בעצם השקעה עצומה של הורים לאורך שנים, שהולכת כמעט לאיבוד רק בגלל דבר אחד — אי-הפרדה בין חינוך להפעלה. הפרק הבא ידגים איך ההפרדה הזו נראית בשטח, בבתים אמיתיים.

כשהפרעה היא שלנו, לא של הילד

בפרק זה: תרגיל מחשבתי מפתיע — "הצורה האידיאלית לגדל ילד היא באוהל בדואי" — ולמה חלק גדול מהאימותים בבית לא קשורים לחינוך בכלל, אלא לעצבים שלנו; וסיפור על ילד שהואשם ב"ונדליזם" כשקטף עלה מעציץ.

האוהל הבדואי האידיאלי

רוב האימותים, הכעס, העצבנות והעוינות שבבית — לא קשורים לחינוך בכלל. הם קשורים לכך שאין לנו עצבים, ושנחנו מגדלים ילדים בתנאים ובמצבים בלתי אפשריים. הצורה האידיאלית, מבחינה חינוכית טהורה, לגדל בה ילד היא באוהל בדואי: אין שם ספות שאי אפשר לעלות עליהן עם נעליים, אין בעיה שמלכלכים את הקיר, אין עציצים, אין כלום. הילד יכול להתפתח בטבעיות מוחלטת. עכשיו תחשבו כמה מהמריבות בבית שלנו נובעות מכך שאנחנו גרים, מבחינת ילד, בתוך "קופסת גפרורים" — שטח מוגבל, מלא חפצים שבירים, זוויות חדות ומדרגות, שבו כל צעד טבעי של ילד עלול "לגרום נזק".

המסקנה המעשית: לפני שמתחילים בכלל לעסוק בחינוך, כדאי לסלק את כל הבעיות הטכניות שאפשר לסלק. סביבת הבית, כל האימותים המיותרים, העצבים — כדאי למצוא להם פתרונות טכניים פשוטים, ולא לרמות את עצמנו שאנחנו "עוסקות בחינוך" כשבעצם אנחנו רק מנסות לשרוד את סביבת המחיה הצפופה של ימינו.

"ונדליזם" — או סתם מחקר בוטני של ילד סקרן

אמא שאלה פעם: "יש לי בעיה עם הילד שלי, הוא טולש עליים מהעציץ." הוצעה לה עצה טכנית פשוטה: מחקרים מראים שאם מרימים את העציץ לגובה שבו הילד לא מגיע אליו, הוא מפסיק. ואם זה בלתי אפשרי, אפשר להפקיד את העציץ אצל הסבתא או השכנה, או פשוט לקשור אותו במקום שהילד לא יכול להגיע אליו.

אבל האמא לא הסתפקה בפתרון הטכני. "לא, הרב, אני שואלת באופן חינוכי," אמרה, "האם אין כאן בעיה חינוכית?" והתשובה הפתיעה אותה: "לא, אין שום בעיה חינוכית." "מה הפירוש?" שאלה, נסערת. "זה ונדליזם!" — כי ברגע שקוראים לדבר בלועזית, הוא נשמע חמור בהרבה. אבל למה בעצם זה "ונדליזם"? ילד שקוטף עלה, בוחן את המרקם שלו, את חוזק הקשר שלו לגזע, את הטעם ואת הריח — עושה, למעשה, מחקר. זה בדיוק מה שחוקר עושה ברמה אוניברסיטאית. הבעיה היחידה היא שהאמא מחבבת את הפרח, ולכן פתאום ההתעניינות התמימה הזו הופכת בעיניה ל"ונדליזם".

ויותר מזה: דווקא ההפך הוא הנכון. ונדליזם אמיתי מתפתח דווקא כשמונעים מהילד להתעניין. כשמתייחסים לחפץ מסוים כאילו הוא נורא ודרמטי, מעוררים אצל הילד יצרים לא טבעיים — הוא מתחיל לחפש דווקא את מה שיש "בעץ הזה", ומנסה לעקור אותו עד תום, רק כדי לראות "מה עשה" לו. ההוראה המעשית הראשונה, אם כן, פשוטה: לפני שמתחילים לעסוק בחינוך — לסלק את כל הבעיות הטכניות שאפשר לסלק. להרים את העציצים, ולהפסיק לרמות את עצמנו שכל דבר שמפריע לנו הוא "עניין חינוכי".

אם ישבו יום אחד עם עט ונייר ובדקו בכנות את רוב האימותים, הכעס, העצבנות והעוינות שבבית — יגלו שהם כלל אינם קשורים לחינוך. הם קשורים לכך שאין לנו עצבים לילדים בתנאי מגורים בלתי אפשריים. וזה מותר להודות בו בקול, ופשוט לחפש פתרון טכני — לא "חינוכי".

בפרק זה: דוגמה מלאה ליישום העיקרון על מקרה נפוץ — ילדה שלא אוהבת לעזור בבית — ולחשבון הפשוט שכמעט אף אחת לא עושה לפני שהיא דורשת מהילדה עזרה.

למה בעצם הילדה צריכה לעזור

הילדה לא אוהבת לעזור בבית — היא עוזרת, אבל לא בשמחה. השאלה הראשונה שכדאי לשאול את האמא היא פשוטה: "ואת עושה את זה בשמחה? כשאת מקפלת כביסה, שוטפת כלים — את שרה, את רוקדת?" אבל יש שאלה גדולה בהרבה: **למה בעצם הילדה צריכה לעזור בבית?** האם היא חתמה חוזה עם ההורים שהיא תסייע בידם לתחזק בית של תורה? נכון שיש ערך חינוכי גדול בכך שילד ישא בעול, יילמד לשאת באחריות — כשזה הולך, זה הולך. אבל כשיש בעיה, לא זכיתי עד היום לשמוע מישהי שעושה את החשבון הפשוט: כמה עול בכלל **אפשר** להטיל על ילדה בגיל הזה, עם הכלים שיש לה?

כי לרוב, בפועל, זה לא עובד לפי השיקול הזה בכלל. זה עובד לפי כמה שהבית לחוץ באותו רגע. תלוי כמה קשה בבית, תלוי מקומה של הילדה במשפחה — אם היא הבכורה, המצב קשה בהרבה; אם היא הצעירה, המצב טוב בהרבה. אילו הבעיה הייתה באמת חינוכית, השיקול היה: ילדה במצב הזה, בגיל הזה, איך אני מקדמת אותה? אבל בפועל, זה לא עובד ככה: "היום יום שישי, היום לחוץ" — וזו הופכת להיות אמת המידה.

החשבון שאף אחת לא עושה

יש כאן טשטוש כפול. ראשית, יש לנו צרכים אמיתיים משלנו כהורים — אי אפשר תמיד לשכור עזרת בית, זה יקר, לפעמים גם לא נעים להכניס זרה הביתה — ואנחנו מטילים חלק מהעבודה על הילדים, ומרגיעים את עצמנו שזה "חינוכי". יש כאן, במקרה הטוב, שילוב מבולבל של "לשמה" ו"שלא לשמה", ולעיתים קרובות זה פשוט בלוף עצמי. אין בכך פסול מהותי — כולנו צריכים לפעמים לנצל את כוח העבודה של הילדים — אבל כדאי להכיר בכנות במה שעושים, במקום לעטוף אותו במעטפת חינוכית שאינה שם באמת.

קושיה: אם כן, מה עושים כשהבית לחוץ ונחוצה עזרה אמיתית?

תשובה: תפסיקי לדרוש מהילדה דברים שחשובים לך אישית באופן שיוצר עימות. תדרשי רק דברים שאת מוכנה לוותר עליהם אם צריך — כך שלא יהיה עימות אישי, לא יעצבן אותך כשהיא לא עושה אותם. ואז את פנויה להתנהג באופן חינוכי באמת: לחשוב לעצמך, זו הילדה שלי, זה המצב הנוכחי — מה אני יכולה לדרוש ממנה, לפי מצבה, כדי שיהיה לה לתועלת?

הילדה, כשהיא חשה שדורשים ממנה "לפי הצרכים שלי" בלבד — לא לפי גילה, לא לפי יכולתה — לא מרגישה שעוסקים בחינוכה לשאת בעול, אלא שמטילים עליה חלק מעבודות הבית. וזה, מבחינה נפשית, אינו בריא. זו כמובן רק דוגמה אחת מני רבות. הנקודה המרכזית שהיא ממחישה: בחלק גדול מהבעיות הטכניות של יום-יום, כדאי לעצור ולשאול בכנות — האם השאלה שלי היא באמת "מה טוב לילדה שתגדל", או שהיא בעצם "מה נוח לי עכשיו"? זו השאלה שממנה מתחיל כל חינוך אמיתי.

שיעורי בית לסיום: לאורך שבוע שלם, כדאי לעקוב בכנות אחרי כל ריב, כל עימות, כל אימה עם הילדים. ולשאול על כל אחד מהם: זו באמת בעיה שאני צריכה לטפל בה כדי שבטווח הרחוק לא ייווצר קלקול? או שזו בסך הכל בעיה של הישרדות שלי, של נוחות שלי, של תנאי החיים שלי היום?

מקורות ומראי מקומות

1. משלי כב, ו — "חֲנֹךְ לְנֶעֶר עַל פִּי דֶרֶכַּךְ, גַּם כִּי יִזְקֶיךָ לֹא יִסּוּר מִקֶּנֶה".
2. רש"י, בראשית יד, יד, על "וַיִּרֶק אֶת הַנִּיכָיוֹ" — ביאור המילה "חינוך" כלשון התחלה.
3. סיפור מפורסם על הגאון מבריסק ותינוק שטיפס על שולחנו — מסורת שבעל-פה.

נכתב ונערך על ידי:

הרב יהודה טאוב

קרית אתא

ליצירת קשר: 0527139520 📞

שיעורים נוספים של הרב 🎧

ניתן לשמוע עוד שיעורים נפלאים:

קול הלשון - קול תודה: 03-6171190 📻

באתר: www.kol-toda.co.il (https://www.kol-toda.co.il/) 🌐